

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42'282 Posavski Bregi (091)(497.5)
Primljeno 2010-06-28

GOVOR MJESTA POSAVSKI BREGI KRAJ IVANIĆ-GRADA

Anita Celinić, Zagreb

Sažetak

Govor Posavskih Brega, moslavačkog mjesta koje leži oko četiri km jugozapadno od Ivanić-Grada, pripada Ivšičevoj turopoljsko-posavskoj grupi govora kajkavskoga narječja. U toj skupini ima rubni položaj – već govor samoga Ivanića pripada sljedećoj, križevačko-podravskoj Ivšičevoj skupini. Kako je, dakle, riječ o prostoru na kojem se u dijalektološkim klasifikacijama dodiruju cjeline s različitim temeljnim jezičnim crtama, to objašnjava i supostojanje određenih dvostrukosti u breškome govoru.

U vokalizmu ga karakterizira izjednačenost refleksa starohrvatskih vokala jata i šva (u zatvorenome e), a izjednačeni su i polazni stražnji nazal ɔ i slogotvorno ɭ, ali s dvostrukim refleksom: češčim – u i mnogo rjeđe zastupljenim – ɔ. U prozodiji riječ je o troakcenatskom govoru s ukinutim prednaglasnim dužinama. Obilježava ga tzv. osnovna kajkavska akcentuacija u kojoj je provedena metataksa (pomak akcenatskog mjesta) metatonijskog cirkumfleksa (akcenatski tip pòsekeli – posèkli). U konsonantizmu riječ je o govoru sa srednjim afrikatama č i ž, u kojemu u sustavu postoji velar x, u kojemu izostaje sonant ɭ (jer se depalatalizirao u ɭ). Govor je to sa specifičnim razvojem polaznoga ŋ i nɔj te s redovito zastupljenim protetskim glasovima v i j. I u području morfologije govor ima tipične kajkavske crte.

Ivanićgradsko područje dio je Moslavine; u administrativnom pogledu danas pripada Zagrebačkoj županiji kao njezin jugoistočni dio.

Ključne riječi: kajkavsko narječje, turopoljsko-posavski govori, Posavski Bregi, Ivanić-Grad, Moslavina

Ivanićgradsko područje u dijalektološkom je pogledu prilično složeno i, s obzirom na tu složenost, kao cjelina nedovoljno istraženo. Doduše, u više se dijalektoloških radova, pa i onih temeljnih, za to područje navode određeni podaci, ono je ucrtano na dijalektološke karte hrvatskoga jezika te kajkavskoga i štokavskog narječja, ali niti kao cjelina niti u dijelovima ili pojedinačnim govorima nije detaljnije ispitivano. Ipak, već i temeljni jezični podaci, što za neka mjesta jesu pri-

kupljeni, ukazuju na razvedenost dijalektološke slike spomenutog terena. Kako je reljef uglavnom nizinski ili tek blago brežuljkast, a značajnija je prirodna prepreka samo rijeka Sava koja i predstavlja južnu granicu ivanićgradskoga područja, jezična raznolikost nije posljedica konfiguracije terena, već povijesnih okolnosti koje su potaknule migracije stanovništva – iseljavanja i doseljavanja – te pripadnosti različitim povijesnim teritorijalno-administrativnim i vjerskim jedinicama. Prvenstveno se to odnosi na razdoblje turskih provala, ali i na novije doba razvoja industrije i iskorištavanja nafte, što je već i dotad složenu jezičnu sliku učinilo još složenijom. Danas se tu, kao i posvuda, izvorni govori ubrzano mijenjaju pod utjecajem standardnoga jezika preko medija i obrazovanja. Sve spomenuto dobar je razlog i poticaj da se obave detaljnija dijalektološka istraživanja.

Ivanićgradsko područje dio je Moslavine; u administrativnom pogledu danas pripada Zagrebačkoj županiji kao njezin jugoistočni dio. Sam je Ivanić-Grad smješten na rijeci Lonji. U poznatim povijesnim zapisima prvi se put spominje sredinom 13. stoljeća.

Stjepan Ivšić, veliki hrvatski jezikoslovac, u svojem djelu “Jezik Hrvata kajkavaca” (1936.) iznio je osnovnu kajkavsku akcentuaciju (OKA) na kojoj se temelji i iz koje, kroz različite sustavne akcenatske promjene, proistječe akcenatska raznolikost suvremenih kajkavskih govora. Razmatrajući razvoj akcentuacije, polazeći od navedenoga osnovnog sustava, Ivšić je donio temeljnu i do danas nezabilaznu podjelu kajkavskoga narječja na četiri grupe. To su dvije konzervativne grupe: I. zagorsko-međimurska grupa te II. donjosutlanska i žumberačka grupa kajkavaca ikavaca (koji su podrijetlom čakavci) – i dvije mlađe, revolucionarne: III. turopoljsko-posavska i IV. križevačko-podravska. Konzervativnost odnosno revolucionarnost tih grupa očituje se u čuvanju odnosno mijenjanju osnovne kajkavske akcentuacije, a što Ivšić prikazuje s nekoliko paradigmatskih riječi koje predstavljaju određene akcenatske tipove. To su, naglašeni prema OKA-i, akcenatski tipovi *posêkel*, *posèkli*, *ženà*, *letì*, *sūša* te, dodatno prema potrebi, još i *mlātiti*, *mlātim*, *mlātimo*, *lopàta*, *jàgoda*, *mêso*. Pripadnost pojedinoga govora određenoj skupini i podskupini uvjetovana je razvojem akcentuacije u odnosu na navedene polazne akcenatske tipove. Spomenutome svojem radu Ivšić je priložio i kartu za koju, doduše, kaže kako je riječ tek o skici što treba poslužiti za orijentaciju. Ipak, ako karta i ne donosi mnogo detalja, na njoj se vidi koliko je ivanićgradsko područje dijelektološki neujednačeno: tuda (nešto južnije od samoga Ivanića) prolazi važna akcenatska izoglosa (jezična granica) koja dijeli Ivšićevu treću od četvrte grupe, a u istočnom je dijelu (između Ivanića, Križa i Čazme) i štokavski otok. Spomenuta izoglosa jest granica što, konkretno, razdvaja dvije akcenatske mlađe, tzv. revolucionarne grupe – južnije govore karakterizirane akcentuacijom tipa *pòsekel* – *posèkli* (grupa III, turopoljsko-posavska) od sjever-

nijih s tipom *posêkel – pòsekli* ili *posèkli* (grupa IV, križevačko-podravska). Drugim riječima, u odnosu na polazne akcenatske likove *posêkel – posèkli* u trećoj je grupi došlo do tzv. metatakse (pomak naglasnoga mjesta) metatonijskog cirkumfleksa (*posêkel > pòsekli*), a u četvrtoj do tzv. metatonije (promjena intonacije naglasaka na istome naglasnome mjestu) cirkumfleksa u akut (*posêkel > posêkel*). Osim toga, u četvrtoj je grupi u pojedinim govorima došlo i do drugih, često vrlo složenih, akcenatskih promjena vezanih ne samo za cirkumfleks i akut nego i za kratki naglasak (npr. *posèkli > pòsekli*, ali i *jàgoda > jagòda* i dr.). Određujući zemljopisno prostiranje treće i četvrte skupine, Ivšić navodi kako treća, turo-poljsko-posavska grupa obuhvaća jugoistočni dio kajkavštine omeđen na sjeveru crtom “Strmec na Savi kod Podsuseda prelazeći tu preko Save – Vrapče – Sava ispod Zagreba – Remete – ispod Sesveta, Dugoga sela i Ivanić-grada – Križ” (str. 82), a četvrta, križevačko-podravska grupa obuhvaća ostali sjeveroistočni dio. Sam Ivanić-Grad, dakle, pripada četvrtoj grupi, a predio južno od njega, prema Savi, trećoj, kao i cijela kajkavska Posavina počevši nešto južnije od Zaprešića pa sve do sela Krapja nedaleko od Jasenovca.

Temeljeći se na Ivšiću, ali i na novim, detaljnijim podacima s terena, u dijalektologiji su kasnije napravljene novije, razrađenije podjele kajkavskoga narječja na dijalekte. Pritom su, uz akcentuaciju, primjenjivani i dodatni kriteriji.

Mijo Lončarić (“Kajkavsko narječje”, 1996.) kajkavštinu dijeli na petnaest dijalekata zasnivajući podjelu na kombinaciji akcenatskoga i vokalskog kriterija: akcenatski preuzima od Ivšića, a vokalski mu je kriterij odnos među refleksima polaznih starohrvatskih vokala nazalnoga *ǫ* i slogotvornoga *ǰ* te jata (*ě*) i šva (*ə*). U toj podjeli ivanićgradsko je područje podijeljeno između gornjolonjskoga (kojemu pripada i govor Ivanić-Grada) i turo-poljskog dijalekta.

Iako, kao velika rijeka, predstavlja značajnu prirodnu prepreku, Sava u jezičnom pogledu nije čimbenik razdvajanja jer u cijelom njezinom toku kroz Hrvatsku ona sama nigdje ne čini izoglosu. Drugim riječima, neovisno o različitim podjelama kajkavskoga narječja, pa tako i o svrstavanju posavskoga područja u različite dijalekte – sve od slovensko-hrvatske granice na zapadu pa do blizine Jasenovca dokle seže kajkavsko narječje na istoku, govori na užem ili širem području s obiju strana Save uvijek pripadaju istome dijalektu. Ako se uzme npr. Lončarićeva podjela, uza Savu se, jednako s njezine desne kao i s lijeve strane, nalaze sljedeći kajkavski dijalekti: donjosutlanski, vukomeričko-pokupski, turo-poljski, donjolonjski. Posvuda ona prolazi kroz te dijalekte, a ne predstavlja njihovu granicu (iznimka je možda tek vrlo usko područje kod Zaprešića). (Zanimljivo je kako u Lončarićevoj klasifikaciji nijedan od petnaest dijalekata nije nazvan po rijeci Savi, kao što su neki nazvani po rijekama Sutli, Dravi, Lonji, Kupi ili Glogovnici.) Ista je situacija i kod Ivanić-Grada: govori mjestâ južno od njega na lijevoj obali Save podudaraju se u bitnim crtama s govorima na desnoj

obali, a sam Ivanić i sjevernija mjesta već pripadaju drugome dijalektu.

Budući da je, kad se govori o dijalektološkom stanju ivanićgradskoga kraja, riječ o jezično složenom području, k tome i o nedovoljno istraženom, za ovu je priliku analiziran govor jednoga mjesta u ivanićgradskoj okolici – mjesta Posavski Bregi. Njihov se govor može smatrati predstavnikom južnoga, posavskog dijela spomenutoga područja.

Posavski su Bregi selo udaljeno oko četiri kilometra jugozapadno od Ivanić-Grada. Danas administrativno pripadaju Ivanić-Gradu u okviru Zagrebačke županije. Zajedno s okolnim selima (Šemovec Breški, Greda Breška, Trebovec, Lepšić, Tarno...) čine Župu sv. Maksimilijana biskupa koja odnedavna pripada Sisačkoj biskupiji. Smješteni su na cesti što vodi iz Ivanić-Grada (od kojega ih dijeli autocesta Zagreb – Lipovac) i koja dalje na jug ide prema Topolju i Lijevom Dubrovčaku na rijeci Savi, od koje su također udaljeni oko 3–4 km. U Lijevom Dubrovčaku skelom se može prijeći na desnu obalu, u Desni Dubrovčak, koji administrativno pripada Martinskoj Vesi u Sisačko-moslavačkoj županiji.

Po nemirnoj, turskim osvajanjima pogođenoj povijesti Posavski Bregi dijele sudbinu šire ivanićke okolice. Iako taj kraj Turci nisu osvojili, nalazeći se u njegovoj blizini često su provaljivali i pljačkali ga te tako stanovništvo tjerali na bijeg u sigurnije zapadnije krajeve. Nakon turske opasnosti te su krajeve naseljavali i novi stanovnici. O povijesti Posavskih Brega Stjepan Pavičić (1968.) piše: “Nema sumnje da je to selo pod tim imenom postojalo i u vrijeme kada nije vladalo teško stanje zbog turskoga pustošenja. Kako se prostiralo razmjerno daleko od ivanićke tvrđave, bilo je otvoreno turskim napadima te ga je staro stanovništvo napustilo da spasi goli život. Nanovo je nastanjeno oko 1595. kada su Turci izgubili Novu Petrinju, Sisak i Moslavinu, pa su njihovi napadi na desnu stranu rijeke Česme prestali. Naseljenici su u Brege dolazili uglavnom iz susjedne Posavine i od Lonje i Glogovnice, a ponešto i iz Turopolja. U novom naselju nije se našlo ni Predavaca ni Srba, a nalazilo se i daleko od krajiškoga područja, te je ono bez prigovora sa strane Krajine pripalo zagrebačkom biskupu. [...] To selo bilo je već u svojem početku jako i imalo je dobru podlogu za povoljan razvitak.” (str. 133) U selu se živjelo u zadrugama koje su se, zbog krize, krajem 19. stoljeća počele raspadati (usp. nav. djelo). Ipak, stariji stanovnici život u zadrugama još i danas pamte.

Posavski Bregi¹ smješteni su na nešto povišenom terenu, na dobrom poljoprivrednom tlu. Činjenica da leže “malo povišeno” ipak ne daje osnovu da se riječ *Bregi* u imenu sela onomastički protumači kao ‘bregovi, manja brda’. Reljef je tu, naime, tek neznatno povišen i malo je vjerojatno da bi ime sela upućivalo na bregove ili brda. Vjerojatnijim se čini – premda selo nije smještno na samoj Savi, već je od njezina današnjeg toka udaljeno 3–4 km – da *Bregi* upućuju na drugo značenje te sveslavenske riječi: značenje ‘obala’. Riječ ‘brijeg’ u imenu je više mjesta u različitim područjima Hrvatske i na širem južnoslavenskom području – bilo u prvome značenju (‘manje brdo’), bilo u drugome (‘obala’), u različitim oblicima s obzirom na refleks jata, u jednini ili množini: Brijeg, Brig, Bregi, Bregovi, samostalno ili kao dio imena (npr. Bregi Kostelski, Radobojski Bregi, Široki Brijeg; tako i Posavski Bregi). Riječ *breg* u značenju ‘obala; nasip na obali’ javlja se već i u najranijim djelima pisanim kajkavskim književnim jezikom – kako u tekstovima (npr. od Antuna Vramca u 16. st.), tako i u rječnicima (Habdelićevu, Belostenčevu, Patačićevu),² a u istom značenju sve do danas i u jednoj od poznatih hrvatskih izreka: *tihā voda br(ij)ege dere*.

Govor mjesta Posavski Bregi (*Brêgi* ili *Brëgi*, *breškî* govori) pripada kajkavskome narječju hrvatskoga jezika. Prema Ivšićevoj akcenatskoj podjeli kajkavštine, on je svrstan među tzv. mlađe, revolucionarne govore. No, kako kod Ivšića postoje dvije skupine revolucionarnih govora, pogled na njegovu dijalektološku kartu otkriva kako se, premda na njoj sami Posavski Bregi nisu ubilježeni, upravo na njihovu mjestu spomenute dvije skupine dodiruju, odnosno razdvajaju. To znači da se u stvarnosti, na terenu, na takvom području vjerojatno u određenoj mjeri preklapaju i da supostoje jezične crte iz obiju skupina premda se može očekivati da su osobine jedne od njih ipak dominantne. Riječ je prvenstveno o akcenatskim pojavama.

Ova analiza govora Posavskih Brega napravljena je na temelju građe prikupljene u dva vremenski odvojena razdoblja. Prvo je građa dobivena istraživanjem

¹ Stanovnici Posavskih Brega – *Brëžani* – čuvaju spomen na zanimljiv podatak da se njihovo selo nekada zvalo *Bëregi*, odnosno da je pod tim imenom selo bilo navedeno na starim zemljopisnim kartama što su se čvale u župnome dvoru koji je stradao u požaru. Slavensku su riječ u značenju ‘obala’ posudili Mađari, a od njih je ponovno ušla u hrvatski jezik kao *bereg* ili *berak* ‘močvara’ (v. Skok I, str. 210).

² Među ostalim, za posavsko je područje osobito zanimljiva jedna Habdelićeva poredba kojom, kad govori o seljačkoj buni iz 1573. godine – osuđujući je iz svoje vizure kao negativnu pojavu, pobunjene kmetove uspoređuje sa Savom izlivenom preko svojih bregova, tj. obala: “[...] berže časa spravi se oboružnoga, ali nevetelnoga lučta do deset jezer, i *tak da bi se čez brege svoje naglo Sava razleala*, tak ono lučtvo, kad goder je išlo, plemenitaške dvore i hiže je razbijalo, robilo, žgalo.” (Juraj Habdelić: *Pervi otca našega Adama greh*, 1674., str. 185)

dr. Antuna Šojata koji je prije više desetaka godina, u 2. polovici 20. stoljeća, istražio ovaj govor kao predviđeni punkt "Ivanić-Grad" pomoću Upitnika za hrvatski jezični atlas, a u okviru tada aktualnog dijalektološkog projekta današnjeg Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Upitnik sadrži preko dvije tisuće pitanja iz različitih područja života, a odgovori na ta pitanja daju sliku mjesnoga govora na svim njegovim razinama, od glasova, preko oblika, do tvorbe, sintakse i semantike. Tu sam građu dopunila novijom, dobivenom u kraćem samostalnom istraživanju u proljeće 2009. godine. To je novije istraživanje napravljeno pomoću kraćeg, za tu svrhu napravljenog upitnika od nekoliko stotina pitanja i pomoću analize slobodnoga govora izvornih govornika³. Usporedbom tih podataka uočava se kako se oni, bez obzira na vremenski odmak, međusobno većinom slažu; ipak, u novijoj su građi zabilježene i manje razlike u odnosu na stariju. U radu iznesena analiza preliminarnog je karaktera, napravljena s namjerom da se istaknu osnovna obilježja breškoga govora, osobito njegova fonologija (glasovi) i dijelom morfologija (oblici), i bez pretenzija na iscrpnost. Detaljniji opisi samoga govora te govora šire okolice tek trebaju biti izrađeni.

FONOLOGIJA

Naglasak

Prozodijski inventar breškoga govora čine kratki naglasak (˘), fonetski većinom silazan⁴, zatim dugi silazni (˘˘) i dugi uzlazni naglasak (˘˘˘). Kratki se naglasak može realizirati i kao tromi (˘˘˘). U govoru su ukinute nenaglašene (prednaglasne) dužine.

Primjeri⁵ naglasaka:

³ Podatke su, kao izvorne govornice, u Posavskim Bregima davale Marija Puretić (r. 1920.) i njezina kći Ana Čvorišćec (r. 1940.). Istom prilikom kraće je istraživani i govor Dubrovčaka Desnog (koji, iako se nalazi s druge strane Save i potpada pod Sisačko-moslavačku županiju, pripada istome dijalektnom tipu kao i Posavski Bregi); u njemu je podatke davala Ljiljana Mladenović (r. 1967.). Svima njima ovom prilikom zahvaljujem na susretljivosti i suradnji.

⁴ Kratki se naglasak ovdje, kao i općenito u hrvatskim troakcenatskim govorima, po tradiciji bilježi znakom ˘, identičnim kratkosilaznom naglasku u novoštokavskim govorima i standardnome hrvatskom jeziku. Ipak, taj se akcent ne podudara s kratkosilaznim naglaskom jer u troakcenatskom sustavu ne postoji opreka po intonaciji u kratkom slogu, odnosno intonacija u kratkom slogu nije fonološki relevantna, pa se kratki akcent tu ne mora nužno ostvariti silazno – za razliku od četveroakcenatskog novoštokavskog sustava i hrvatskoga književnog jezika gdje u kratkom slogu postoji opreka po intonaciji pa uz kratkosilazni postoji i kratkouzlazni naglasak. Stoga se u stručnoj literaturi u troakcenatskim govorima poput breškoga kratki akcent bilježi iktusom (˘˘˘).

⁵ Svi se primjeri u članku donose fonetski, dakle onako kako ih je govornik izgovorio, a ne fonološki.

˘ – *děšč*,⁶ *figa* ‘smokva’, *koļēņe*, *opàsti*, *vědrīca*, *družīna*, *pòtrgan*; *jáčmēn*, *põček*, *imēti*, *zõra*

˘ – *žûl*, prez. jd. 3. *dřčī* ‘trči’, *devī* ‘divlji’, *snopovjē*, pril. *domôm*, *strâža*

˘ – *iti* ‘íci’, *družīnčē*, *tētec* ‘tetak’, *děkla*, *snēja*, *izvor*; *vũsnīca*, *mēlīnec*

Podrijetlo i distribucija naglasaka:

U usporedbi s polaznim akcenatskim sustavom, Ivšićevom tzv. osnovnom kajkavskom akcentuacijom (OKA), inventar naglasaka ostao je isti – riječ je o trima spomenutim naglascima; u inventaru je samo izgubljena nenaglašena dužina. No, u pogledu porijekla, odnosno razvoja suvremenih naglasaka i naglasnog mjesta u govoru je došlo do određenih promjena, zbog čega se i svrstava u tzv. mlađe, revolucionarne govore.

I. Naglasak ˘ (kratki, koji se može ostvariti i kao tromi – ˘) nastao je:

1. na primarno naglašenom slogu, tj. na polaznome naglasnom mjestu, od polaznoga kratkog naglasaka (*dīm*, r. pr. *jěl*, *měra*, *posěkli*, *koprīva*, *sekīra*, *lopāta*, *dòvica*, *ložīti*, *kurīti*, *okapāti*, *jāgoda*, *nā polē*, *nā pašu*).

2. na sekundarnome, naknadno naglašenom slogu; riječ je redovito o regresivnom naglasnom pomaku, tj. o pomaku naglasaka prema početku riječi, “ulijevo”, ali različitog postanja, u skladu s distribucijskim pravilima koja vrijede u ovom govoru:

a) Na zadnjem slogu (otvorenom i zatvorenom) višesložnih riječi ne može stajati kratki naglasak pa se on pomaknuo na prethodni slog – bilo na kratki, bilo na dugi. Govor je, dakle, bez oksitoneze (kratko naglašenoga zadnjeg sloga). Pomakom kratkog naglasaka sa zadnjeg sloga na prethodni kratki slog dobiven je kratki akcent na novom naglasnom mjestu: *nõga*, *võda*, *žěna*, *jězik*, *põsel*, *lõnec*, *děska*, *pěkel*); pomakom na prethodni dugi slog dobiven je dugi uzlazni naglasak (akut) (v. III. 1). Zabilježeni su i primjeri duženja sekundarno naglašenoga kratkog sloga, ali ta pojava nije generalno provedena (*jõxer*, *snēja*, *měgla*, *měžja*, *čěla*, *stěklē* ‘staklo’) pa je možda riječ samo o fakultativnom duženju kratkog naglasaka,

⁶ U radu se pri navođenju dijalektnih potvrda koristi tradicionalna hrvatska dijalektološka transkripcija. Tako se točkom ispod samoglasnika označava njegova zatvorenost: *ę* je zatvoreno *e*, glas koji se izgovara između *e* i *i*; *o* je zatvoreno *o*, glas koji se izgovara između *o* i *u*; *q* je glas tipa *a* izgovorom pomaknut prema stražnjem vokalskom nizu, tj. prema *o*. Slovom *ó* (s točkom iznad) označava se vokal *o* ponešto prednje artikulacije (između *o* i *ö*). Repićem okrenutim ulijevo ispod samoglasnika označava se njegova otvorenost: *ę* je otvoreno *e*, glas koji se izgovara između *e* i *a*. Repić udesno ispod samoglasnika označava nazalnost (nosni izgovor): *ę* je nazalno *e*, *o* je nazalno *o*. Šva (*ə*) je srednji vokal neutralne artikulacije. Kružić ispod sonanta označava njegovu slogotvornost: *r* – slogotvorno *r*, *l* – slogotvorno *l*. Znakovi *č̣* i *ẓ̌* označavaju “srednje” afrikate u sustavu u kojem ne postoje dva, već samo jedan par afrikata, tj. (*č*, *ć*) > *č̣*, (*ž*, *ẓ̌* – standardnojezičnom grafijom *dž*, *đ*) > *ẓ̌*. Palatalni sonanti koji se u standardnoj grafiji pišu digrafima *lj* i *nj* označavaju se znakovima *ḷ* i *ṇ*. Velar *h* piše se slovom *x*.

odnosno o njegovoj realizaciji. Kratki naglasak sa srednjeg sloga nije se pomicao (v. t. 1) – niti na prednaglasnu kračinu (*pošèkli*, *koprìva*, *sekìra*, *kobìla*, *nòsnìca*, *pròsìti*) niti na prednaglasnu dužinu. Nenaglašena dužina se, naime, u takvim slučajevima pokratila te općenito nestala iz sustava (*kurìti*, *okapàti*, *živèti*, *sceđiti*).

b) Sekundarno je kratkim naglaskom naglašen i slog ispred polaznoga metatonijskog cirkumfleksa (to je tzv. metataksa cirkumfleksa). Redovito je riječ o trećem ili još udaljenijem slogu od kraja riječi: *pòsèkèl* (< *pòsèkèl*), *žèludèc* (< *žèludèc*), *gòvèdina* (< *gòvèdina*), *jòtava* (< *jòtâva*), I jd. z *lòpatu* (< z *lopâtu*), r. pr. *zàjašila* (< *zajâšila*), prez. jd. *pòtjga* (< *potjga*), r. pr. *zabòravila* (< *zaborâvila*).

II. Naglasak $\hat{}$ (dugi silazni, cirkumfleks) dolazi:

1. na mjestu polaznog cirkumfleksa (*čì* ‘kći’, *rèč̣*, *zòp* ‘zub’, *lìst*, *mèse* ‘meso’, prez. *zìma* ‘uzima’, prez. *vìdim*, r. pr. *vìdla*, *bâbin*, *kôža*, *jâstrep*, *rìbič̣*, z *dèmnu* ‘sa mnom’)

2. na mjestu polaznog akuta (prez. *srbì*, prez. *letè*, *smetjè*, G jd. *ženè*, I jd. z *vòdû*, I mn. z *jòcmî*, *klùč̣*, *mèxûr*, *sûša*, *strq̣ža*, *trèsti*, prez. *pìšem*, *trèjti*, prez. *rânime*). U građi je ipak zabilježeno i dosta primjera u kojima se polazni akut nije zamijenio cirkumfleksom (N mn. *imèna*, *rèbra*, *rešèta*, prez. *boliju*, prez. *čùvaju*, pridj. *nosč̣ca*, *zèpsti*, *iti*, *otiti* ‘otići’, *ziti* ‘izići’) i dvostrukosti (inf. *zèti/zèti*, im. *zèljè/zèljè*, pa čak i prez. jd. *bolì/bolì*, prez mn. *letè/letè*, G jd. *vodè/vodè* – u uvjetima kad riječ/naglasak nije na kraju izgovorne cjeline – ili G jd. *jenè ženè* ‘jedne žene’). Primjeri čuvanja akuta, kao i spomenute dvostrukosti, upućuju na to da je sustav u pogledu razvoja akuta u nezadnjem slogu ili u uvjetima kad nije na kraju izgovorne cjeline još u previranju, odnosno, arealno gledajući, da se radi o prijelaznom području.

III. Naglasak $\tilde{}$ (dugi uzlazni, akut) nastao je:

1. pomakom kratkog naglaska sa zadnjeg sloga na prednaglasnu dužinu (*lìčè*, *glâva*, *tètec* ‘tetak’, *odèle* ‘odijelo’, *družinčè*, *stèna*, *vâpne*, *mlèke*, *jotavičèk* ‘treći otkos trave’, *črèda*, *svètec*).

2. (rjeđe i nesustavno)

a) na mjestu polaznog akuta (v. II. 2)

b) naknadnim duženjem sekundarno naglašenoga kratkog sloga (v. I. 2. a).

Samoglasnici

Samoglasnički inventar govora Posavskih Brega sadrži sljedeće jedinice:

– u dugom (naglašenom) slogu: \bar{i} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} [\bar{o} , \bar{o}]⁸, (\bar{o}), \bar{u} ; \bar{r}

⁷ Crta iznad samoglasnika označava njegovu dužinu, npr. \bar{a} je dugo *a*.

⁸ U uglatima se zagrada ([]) donosi fonetski (ne fonološki) podatak (tj. izgovor).

– u kratkom (naglašenom i nenaglašenom) slogu: *i, e, ɛ, a, o* [o, ó], (*o*), *u*; *r*.
Kako je vidljivo, breški je vokalizam monoftonški, tj. bez diftonga u vokalskom inventaru.

Primjeri samoglasnika:

Dugi:

ī – *nūt, slemnīk* ‘voćnjak’, *škrīpel* ‘vrhnje’, *šišmiš, cīrkva*, prez. *xīta, cmīzdri se*

ē – *zvēzde, krēsnica, vlēči, pēvec, plēs* ‘plijesan’, *nevēsta, dēne* ‘dno’, *šēv* ‘šav’, *črēda, krumpēr, tukēlē* ‘vodir’

ē̄ – *mēla* ‘brašno’, *čēr, dēble*, prez. *donēsēmē, prēdet* ‘pradjed’, *nosēča* ‘trudna’

q̄ – *vrq̄bec, jqsli, žgq̄nec, vrq̄ta, cincifq̄k* ‘žarač’, *racq̄k*, prez. *rqnime, vq̄ne* ‘vani’, *kq̄la* ‘mala lokva (na putu)’

ō – *jōxer* ‘orah’, (*īti*) *domōm*, L mn. *na nōga*, G mn. *sudōf, tōreč* ‘tvorač’, *nōs* (*ō*) – *zōbi* ‘zubi’, *rōka* (i *rūka*), *vrōč* (i *vrūč*)

ū – *mertūčē* ‘posuđe’, *lūdi* ‘ljudi’, *rūde* ‘rudo’, *cūček*, r. pr. *darūval, klūp* ‘klupa’, prez, mn. *živū, žūna*

ī̄ – r. pr. *mīl* ‘umro’, *pīlēk* ‘žbica’, *tīčka* ‘jarebica’, *kīt, tīčel* ‘trtica’, *sīma* ‘zlatna nit’

Kratki:

i – *mīš, zdīči, tījedēn* ‘tjedan’, *glībok* ‘dubok’, *lisīca, karīka, živēti, sinōkōša*

ɛ – *Brēgi, vlēsti, stērati, dēti, strēxa*, r. pr. *smejq̄la*, pridj. komp. *čistēša, pāpušek* ‘sljeme (kuće)’

ɛ̄ – *žēp, žēhudec, mēlin, žēna, rešēte*, prez. *živēte*, prez. *pēčēme*, imp. *glēčte, dētela, mēxkek* ‘mek’, *kōreṇ* ‘korijen’

a – *māčava* ‘maćeħa’, *zibāča* ‘zipka’, *sāža* ‘čađa’, *jāčmen, rāca, srāka* ‘svraka’, *kq̄ča* ‘zmija’

o – *jōbluk* ‘prozor’, *kōjn, rōglē* ‘vile’, *grōst, čōvek, jōkōl* ‘dvorište’, *glōžen* ‘gležanj’

(*o*) – *z rōkami, sōza*, I mn. *zōbmī*

u – *plūk, jūžina* ‘objed’, *kūliki, pūtre* ‘putar’, *kūčiti* ‘sipati, puniti’, *kūjna* ‘kuhinja’, *zūtra* ‘sutra’, *pōzutra* ‘prekosutra’, *kupuvāti, splaxnūti, vūgel, pūne* ‘puno’

r – *tīs, šjšen* ‘stršljen’, *vīpa* ‘hrpa’, I jd. *kryjū*, prez. *dīči* ‘trči’, *kq̄zipst, vīčq̄k* ‘vrt s cvijećem’

Fonemi *ō* i *o* stavljeni su u zagrade jer su u građi zabilježeni u malom broju primjera, a i tada ponekad u riječima koje imaju dublete s vokalom *u*: *vrōč* i *vrūč*,

rõbaća i *rùbaća*. Može se pretpostaviti da su primjeri s \bar{o}/\bar{o} stariji od onih s \bar{u}/u , odnosno da je riječ o reliktima (v. porijeklo samoglasnika).

Samoglasnici \bar{e} i \bar{e} u nenaglašenom se položaju mogu neutralizirati u srednjemu *e*: *šepitāti* ‘šaptati’, *zdîgel*, G mn. *rëber*, *nevêsta*, prez. *velîš*, prez. *îdeš*, *melîñec* ‘žrvanj’.

Fonemi *o* i \bar{o} izgovaraju se kao srednje *o* i \bar{o} ili blago labijalizirano, s prednjom artikulacijom, kao \bar{o} i \bar{o} – što vjerojatno ovisi o glasovnom kontekstu. Dugi \bar{o}/\bar{o} mogu biti i nešto zatvoreniji (pomaknuti prema *u*) – \bar{o}/\bar{o} (*zõp* ‘zob’, *kõža*, *kõst*) – također možda pod utjecajem okolnih glasova, pri čemu dolazi do neutralizacije između fonema \bar{o} i \bar{o} .

Dugo se \bar{a} , u odnosu na kratko, velariziralo, odnosno zatvorilo prema stranjem vokalskom nizu, u \bar{a} ; no, velarizirano se (kao \bar{a}) ponekad izgovara i kratko *a* pa je tako zabilježeno npr. *tkâti*, *spâti*, *kâčâ* ‘zmija’, *spgâti*.

Distribucija samoglasnika:

Nenaglašeni samoglasnik *o* ne može se naći na kraju riječi – u tom se položaju zamjenjuje zatvorenim \bar{e} (tj. kontinuantom polaznih *jata* i *šva*): *blâgë*, *kõlëñe*, *odële*, *bîckë* ‘nerast’, t. pr. sr. r. jd. *õteranë* ‘otjerano’, r. pr. sr. r. jd. *opâlë* ‘palo’, *kûlike*. Do iste zamjene dolazi i u nekim nenaglašenim (zanaglasnim) gramatičkim morfemima, npr. I jd. *čovëkem*, I jd. *îmëñem*, G mn. *tëlićëf*, D mn. *tëlićëm*, gdje se treba pretpostaviti razvoj od nastavaka stare “tvrde” sklonidbe (< *-om*, *-ov*) jer bi nastavci “meke” (*-em*, *-ev*) na tim mjestima dali otvoreno \bar{e} , što nije slučaj. Pritom se može primijetiti kako u starijoj građi ima i primjera u kojima završno *-o* nije zamijenjeno s *-ë*, već je ostvareno labijalizirano (kao \bar{o} : *têlõ*, *rëbrõ*, *jõkõ*, *vûxõ*), kako se samoglasnik *o* u ovom govoru i u drugim položajima može ostvariti pod određenim uvjetima, a što se vjerojatno može smatrati prijelaznom fazom prema općoj zamjeni završnoga *-o* s *-ë*. U novijoj građi nije zabilježen nijedan takav primjer – u njoj je zamjena *-o* > *-ë* dosljedno provedena (*jõkë*, *vûxë*). Sličan se razvoj može pratiti i na zamjenicama (u naglašenom i u nenaglašenom položaju): upitno-odnosna zamjenica za živo – ‘tko’ – u starijoj je građi zabilježena kao *štõ*, u novijoj samo kao *štë*; neodređena zamjenica sa značenjem ‘netko’ u starijoj je građi potvrđena dvostruko – kao *nëštõ* i kao *nëštë* – a u novijoj samo kao *nëštë*. Dvostruki likovi zabilježeni su i u *dõvëc*||*dëvëc* ‘udovac’, *dõvîc*||*dëvîca* ‘udovica’ gdje se promjena zbiva u naglašenom odnosno u prednaglasnom položaju.

Ispred početnih vokala *u* i *o* dolaze protetski suglasnici: *v* (ispred *u*) i *j* (ispred *o*) – v. poglavlje o suglasnicima.

Dugo je \bar{i} ispred istosložnoga *r* u zadnjem slogu, uglavnom u riječima stranog porijekla, zamijenjeno zatvorenim \bar{e} , tj. kontinuantom izjednačenih *jata* i *šva*:

krumpêr; tejnêr ‘tanjur’. Ta je zamjena provedena i u ostalim padežima navedenih riječi.

Prednaglasno je *i* ponekad ispred naglašenoga *i/ī* zamijenjeno zatvorenim *ē*: *slēmnik* (od pretpostavljenoga **slivnik*) ‘voćnjak’, *dēvi* ‘divlji’ – što je vjerojatno ostatak starijeg stanja kad je ta pojava bila općenitije provedena.

Polazno je kratko *a* uz istosložno *j* često zamijenjeno s *ē*: imp. *děj, ějde* ‘haj-de’.

Dva se samoglasnika mogu naći jedan do drugoga – zijev se ne uklanja: *pâuk, gręòta* ‘grehota’, *pàun, podoiti*, r. pr. *bròila*.

Porijeklo samoglasnika:

U odnosu na polazni starohrvatski samoglasnički sustav⁹ broj samoglasničkih fonema u govoru Posavskih Brega se smanjio, kao što je to u većini govora. Današnji samoglasnici *a, i, ī, o, ō, u* i *ū* te slogotvorno *ř* i *ř̄* potječu od odgovarajućih samoglasnika starohrvatskog sustava (ili su, poput *o, ō*, podložni manjim fonetskim varijacijama): polazno *a > a* (*pošilāti*), polazno *i > i* (*kobila*), polazno *ī > ī* (*joglamnik*), polazno *o > o* [*o, ô*] (*kòlec, nõga*), polazno *ō > ō* [*ō, ô, õ*] (*gòrni* ‘gornji’, *kòst, svòra*), polazno *u > u* (*plük* ‘plug’), polazno *ū > ū* (*rūde* ‘rudo’), polazno *ř > ř̄* (*přst*), polazno *ř̄ > ř̄̄* (*břf* ‘brv’).

Polazni dugi i kratki *jat* i *šva* izjednačili su se u dugom i kratkom zatvorenom *ē*: *ě > ē* (*rěč, stěna* ‘zid’), *ā > ē* (*sějem* ‘sajam’, prez. *sějnam* ‘sanjam’, *pēn* ‘panj’), *ě > ē* (*vrěča, slěme*), *ə > ē* (*děšč, zělva* ‘zaova, muževa sestra’). Regularni refleks dolazi i na mjestu polaznoga *šva* u slabom položaju u *děne* ‘dno’. Postoje i odstupanja. Tako je dugo *šva* u nekim riječima dalo *ā* (*lāš* ‘laž’, pa i *lāžlivec, tāst, dān, vān, vāne, rāš* ‘raž’) izjednačujući se s kontinuantom polaznoga dugog *ā*. *Šva* koji se u polaznom prefiksu *sə-* u određenim uvjetima vokalizirao, dao je *o*: *zosušiti* ‘sasušiti’, *zosěxle se* ‘usahlo je’, *zosēm* ‘sasvim’. U riječi ‘tjedan’ na mjestu *šva* je *i* (*iñjedēn*). Odstupanja od zatvorenog *ē* na mjestu polaznog *jata* zabilježena su u primjerima *sinòkoša, sęsti* (što je analogija prema oblicima tipa r. pr. *sěl, sēla* u kojima je *ē* redovan refleks polaznoga *e*), *slěžena, vęvęrica, męxūr, pòndolek* ‘ponedjeljak’.

⁹ Podrijetlo se samoglasnika, kao i cijeloga fonološkog sustava, izvodi iz polaznoga, starohrvatskoga fonološkog sustava. U pogledu samoglasnika to znači da, osim poznatih *a, e, i, o, u* kakvi npr. postoje i u hrvatskome standardnom jeziku, kao polazne treba pretpostaviti još pet jedinica koje su se u toku jezičnog razvoja u većini organskih govora promijenile, odnosno izjednačile međusobno ili/i s kojom od ostalih jedinica. To su: *ě* (*jat*), *ə* (*šva*), *o* (stražnji nazal), *ē* (prednji nazal) i *ř* (slogotvorno l). U polaznom sustavu postojalo je i slogotvorno *ř* koje se, za razliku od slogotvornoga *ř̄*, u toku jezičnog razvoja nije vokaliziralo, nego je, ovisno o govoru, ili ostalo nepromijenjeno ili je dalo slijed “vokal + r”.

Kao i u većini govora kajkavskoga narječja, polazno *e* i prednji nazal *ɛ*, dugi i kratki, izjednačili su se u dugom i kratkom otvorenom *ɛ*: $\bar{e} > \bar{\epsilon}$ (*t̃ɛ̃tɛ̃c*), $\bar{\epsilon} > \bar{\epsilon}$ (*ž̃ɛ̃ž̃*), $e > \epsilon$ (*p̃ɛ̃p̃ɛ̃l*), $\epsilon > \epsilon$ (*pr̃ɛ̃sti*). Polazno nazalno *ɛ* dalo je *a* iza *j* u *j̃á̃čm̃ɛ̃n* ‘ječam’, a u *m̃ɛ̃sɛ̃c* (i, dugo, G mn. *mes̃ɛ̃c*) na njegovu je mjestu zatvoreno *ɛ*, refleks polaznih *šva* i *jata*. U *s̃ɛ̃stra*, *s̃ɛ̃strin*, *s̃ɛ̃strić* na mjestu polaznoga *e* stoji zatvoreno *ɛ* (umjesto očekivanoga otvorenog).

Otvoreno *ɛ* u sufiksu *-mɛ* za 1. l. množine prezenta (*zñám̃ɛ*, *donɛ̃šɛ̃m̃ɛ*, *žiṽɛ̃m̃ɛ*), što se javlja u velikom broju kajkavskih govora, nije kontinuant polaznoga *o* (jer bi tada tu bilo zatvoreno *ɛ*), nego se smatra da je to stara pojava još iz praslavenskog jezika, tj da je već u polaznome sustavu sufiks bio *-me*, a što je izoglosa koja povezuje kajkavsko narječje sa zapadnoslavenskim jezicima. Otvoreno *ɛ* na mjestu *a* dolazi u prefiksu *prɛ-* ‘pra-’: *pr̃ɛ̃dɛ̃t* ‘pradjed’, *pr̃ɛ̃mluk* ‘praunuk’, a i u homonimnom prefiksu *prɛ-* na mjestu standardnojezičnog ‘pro-’: prez. 3. jd. *pr̃ɛ̃m̃ɛ̃ñi* ‘promijeni’.

S obzirom na refleks stražnjeg nazala *ɔ* i slogotvornoga *ʃ* sustav nije posve stabilan. Ta se dva polazna vokala jesu međusobno izjednačila u istom refleksu, ali taj refleks nije jednoznačan. Naime, u većini slučajeva *ɔ* i *ʃ* izjednačili su se s polaznim *u* u vokalu *u*, dugom i kratkom ($\bar{\alpha} > \bar{u}$: *p̃út*, *s̃út* ‘bačva’, *b̃úbẽñ*, I jd. *m̃astj̃ú*, *r̃úšt* ‘hrušt’, prez. mn. 3. *žiṽú*, prez. mn. 3. *merj̃ú*; $\alpha > u$: *kl̃ùpk̃ɛ*, *splaxñùti*, *ṽùgɛ̃l*, *j̃òbluk*, *ž̃ɛ̃ludɛ̃c*, *pr̃ìgnul*), $\bar{ʃ} > \bar{u}$: *ž̃úć*, *ṽúk*, *p̃úš*, *s̃úncɛ̃*, *ž̃úna*, *d̃ùpst̃i*; $ʃ > u$: *p̃ùn*, *d̃úk* ‘dug’, *j̃àbuka*). No, postoji i manji broj primjera u kojima je na mjestu polaznih *ɔ* i *ʃ* zatvoreno *ɔ*, dakle zaseban fonem u sustavu, koji nije izjednačen s kontinuantom polaznoga *u* (niti eventualno polaznoga *o*) ($\bar{\alpha} > \bar{\alpha}$: *m̃òž̃*, *z̃òbi*; $\alpha > \alpha$: G mn. *z̃òbòf*, L mn. *z̃òbɛ̃*, I mn. *z̃òbm̃i*; $ʃ > \alpha$: *s̃òza*). K tome, zabilježene su i dublete: *r̃òbača* i *r̃ùbača*, *vr̃òć* i *vr̃úć*. Takvo je stanje rezultat jezičnog razvoja u kojem je refleks *u* noviji, a *ɔ* ostatak starijeg stanja, no, k tomu, moglo bi biti i da je riječ o preklapanju područjâ s različitim razvojem izjednačenih *ɔ* i *ʃ*, odnosno da je uzrok supostojanju dvostrukih refleksa arealne prirode, pri čemu izjednačavanje *ɔ* i *ʃ* s *u* ipak dominira. I širi je moslavačko-turopoljski prostor prema refleksima spomenutih polaznih vokala neujednačen. Valja primijetiti kako je u ovom govoru dugo *ò* često zatvoreno, što je omogućeno činjenicom da su se *ɔ* = *ʃ* uglavnom izjednačili s *u*.

Breški je vokalizam – s polaznima *jatom* i *šva* izjednačenima u dugom i kratkom slogu u zatvorenome *ɛ*, s izjednačenima *ɔ* i *ʃ* (premda s dubletnim kontinuantama), sa zamjenom finalnoga *o* u *ɛ* i s karakterističnim protezama ispred polaznih *u* i *o* – tipično kajkavski.

Suglasnici

Inventar suglasnika govora Posavskih Brega karakterizira jedan par afrikata, $\check{c} - \check{z}$, kako je to i u većini kajkavskih govora, postojanje zvučne afrikate \check{z} (koja je parnjak bezvučnome c) te izostanak palatalnog sonanta l .

U završnom položaju ispred stanke zvučni su suglasnici i suglasnički skupovi obično zamijenjeni svojim bezvučnim parnjacima, što se odnosi i na v koje po tome ima obilježja konsonanta, a ne sonanta (*plūk, krōf* ‘krov’, *lāš*, G mn. *nōk* ‘nógū’, *grōst, dēšč*), a mogu biti i samo obezvučeni, zadržavajući obilježje nenapetosti (*žlēb, glāđ, lēγ* ‘prostor za sijeno nad stalom’, *brēg*). Pritom nije jasno je li druga mogućnost novija u odnosu na prvu, stariju, ili se, arealno, radi o području na kojem zamjena završnih zvučnih suglasnika bezvučnima ispred stanke i nije bila opće provedena.

Pred početne stražnje samoglasnike u i o predmeće se protetski suglasnik. Tako se samoglasnik u ne može naći na početku riječi jer pred njega dolazi protetsko v : *vūsnica, vūgēl, vūjēc, vūxē*, prez. *vūdri, vūgorek* ‘krastavac’. Pred početno korijensko o dolazi protetsko j : *jōči, jōbf* ‘obrva’, *jōteč, jōčet, jōpejnēk* ‘opanak’, r. pr. *jurāla, jōsa, jōbluk* ‘prozor’, *jōgen* ‘oganj’, *jōšter, jōrel, jōkōl* ‘dvoriste’, *jōxer* ‘orah’, *jōtava*. Protetsko j ne dolazi ispred početnoga o koje je prefiksalnog porijekla: *ōbet*, t. pt. *ōteranē, odēle, oīti*, ali je zabilježeno i ispred a/\bar{a} u imenu *Jāna, Jānica*. Javlja se i protetsko x ispred početnoga slogotvornoga r (*xjža, xjš* ‘raž’, pridj. *xjžena*), ali ima primjera i bez te proteze (prez. *xjžē* i *jžē*).

Praslavensko $*tj$ (i $*kt$ ispred prednjih vokala) s jedne strane te $*č$ s druge izjednačili su se u srednjemu \check{c} (*plēča, nōč, māčava* ‘mačeha’, *vrēča, zdiči*, gl. pril. *idūč; čōvek, čudāj* ‘mnogo’). Praslavensko $*dj$ dalo je \check{z} (*mēža, prēža, xjža, sājša* ‘čađa’, *navajati, žēža*, t. pr. *zatjžena*). Sekundarni skup *taj* nakon ispadanja poluglasa ostao je nepromijenjen – *tj* (*prōletjē*); *daj* je, ispadanjem poluglasa, u nekim primjerima ostao nepromijenjen (zb. im. *sadjē* ‘voće’), a u nekima se izjednačio s refleksom $*dj$ (*rožgk*). Skupovi $*stj$ i $*skj$ dali su \check{s} (*klēščē* ‘klijesta’, *piščalka* ‘frula’, *puščati*, prez. mn. 3. *išču*), a, analogno tome, $*zdj$ i $*zgj$ su dali $\check{ž}$ (*mōžžani* ‘moždani, mozak’). Sekundarni skup *staj* dao je *stj* (*smetjē*, I jd. *kostjū*), sekundarno *zdaj* dalo je *zdj* (*grōzdejllgrōzdejē*) – ali usp. *trēščē* (prema *trēska*).

Na mjestu polaznoga palatalnoga r i rj dolazi slijed rj u primjerima *škārjē, odgovarjati*, ali j izostaje u *zōra, mōrē* (ipak, u frazi *sive ti mōrjē* čuva se starije stanje i različit naglasak).

Rezultati sibilizacije se ne čuvaju (*čvārki, Trojāki, rožgki*); množina *Tūrci* izvodi se od *Tūrēc*. Analogijom se rezultat palatalizacije u prezentskoj paradigmi prenosi i u 3. lice množine: *pēčū* prema 1. jd. *pēčem...*

Napomene o pojedinim suglasnicima:

$l, ḷ$ i lj – Sonant l nastao je, osim od etimološkoga l (*līst, lāket, glīva*, r. pr.

mõgəl), i od polaznoga palatalnog sonanta *l* (*lūdi* ‘ljudi’, *kluč*, *põstəl*, *mēla* ‘brašno’, *žul*, *rõglę* ‘vile’, *põlę* ‘polje’, *čāpla* ‘čaplja’, prez. jd. 3. *kāplę* ‘kaplje’, prez. 3. jd. *vāla*, *nę vala*, prez. *plūję* ‘pljuje’). Sekundarni skup *laj* dao je dva glasa – *lj* (koja se nisu slila u jedan – *l*): *zēlję*, *kōlję*, *jōlję* ‘ulje’.

n, *n̄* i *nj* – Polazno *n̄* nema jednoznačan razvoj; reflektiralo se na više načina – kao *jn*, *n*, a u manjem broju primjera u starijoj građi zabilježeno je i *jn̄* i *n̄*. Na temelju dostupne građe čini se da se može zaključiti kako je *n̄* između samoglasnika uglavnom dalo *jn*: prez. 1. jd. *sějnam* ‘sanjam’, I mn. *s kōjni*, *žutājnek*, *belājnek*, *vřgājni*, *kōpajna*, *stājne* (pa i: *nā jne* ‘na njoj’), a između suglasnika i samoglasnika te na početku i na kraju riječi depalataliziralo se u *n*: *vřšnāk*, *dīmnak*, *vřxnēna* [*jūxa*], *gōrna* ‘gornja’, *nēm̄u* ‘njemu’, *nē* ‘nje’, *ž nū* ‘s njom’, *k nē* ‘k njoj’, *nēgof*; *jōgęn* ‘oganj’, *pēn* ‘panj’. Od navedenoga ima i odstupanja: *kōjn* ili (u starijoj građi) *kōjn̄*, *čūjnek* ‘čunak’, *srējni* ‘srednji’, *inę*, zatim *svīna* ‘svinja’, *svīneč*.

x – Velar *x* postoji u sustavu, ali je u određenim okolnostima došlo do njegova ispadanja ili, rjeđe, do zamjene. Uglavnom se čuva u sredini riječi i u završnom položaju (*pāzuxa*, *žūxkęk*, *būxa*, *vřxnēna jūxa*, *duxān*, *splaxnūti*, t. pt. *skūxane*, r. pr. *dřxtal*; *sūx*, *krūx*, *grāx*, *vřx*, *perūx* ‘listovi u koje je uvijen klip kukuruza’). Is-pao je na početku riječi kad je bio prvi član suglasničkog skupa (*rāst*, *rūšt*, *rūška*, *lāčę*, *lāt*, prez. 1. mn. *rānime*). U položaju na početku riječi, ali ispred samoglasnika situacija nije jednoznačna – u nekim se primjerima čuva (*xīladu*, prez. 3. jd. *xīta* ‘baca’, pa i u *xřptenāčca*), a u nekima se izgubio (*iža* ‘kuća’, prez. 1. jd. *ōču* ‘hoću’, *āmpęr*). Zabilježeno je i njegovo gubljenje u sredini riječi između vokala u *gręđta* te zamjena drugim suglasnikom – *j* (*snęja* ‘snaha’, *nįjof* ‘njihov’) te *v/f* (*pastūf*).

z – Zvučna afrikata *z* nastala je na mjestu polaznoga sibilanta *z* u položaju ispred zvučnoga velara *g*: *drūzgati*, G jd. *mōzga* ‘mozga’. Kod imenica koje su slijed *zg* > *zg* imale samo u kosim padežima, *z* je zadržan i u nominativu, dakle u položaju izvan slijeda *zg*: *bęzęk* ‘bazga’, *mōzak* ‘mozak’ (što je, zbog *a* na mjestu *šva*, vjerojatno novije u odnosu na *mōžžani*).

Suglasnički skupovi:

Uglavnom se čuva suglasnički skup *čr* (*čręp*, *čřf*, *čredār* ‘pastir’), no u *cřn*, *crlęn* došlo je do zamjene sa *cr* (ipak, starije se stanje i tu još čuva u *čřlęneč* (*lūk*)). Skup *čr* dolazi i u *čręšna* ‘trešnja’.

Između labijalnih konsonanata *b*, *v* (vjerojatno i *p*, *m*, za što u građi izostaju potvrde) i sonanta *j* nije umetnuto epentetsko *l* (*snopovję*, *listovję*, *grōbję*).

Stari suglasnički skup *žr* ostao je nepromijenjen u *žrębe*, ali je u *ždręti* (analogno i u *ždęre*) u njega umetnuto *d*.

U građi su zabilježene mnoge promjene u suglasničkim skupovima – zamjene i ispadanja suglasnika:

– zamjene: *tst* > *ct* (*bogǫctvę*), *tsk* > *ck* (*Xřvacka*), *xt* > *št* (*štęti* ‘htjeti’, r. pr. *štęł* ‘htio’), *vt* > *ft* (N mn. *nǫfti* ‘nokti’, ali N jd. *nǫvet*), *tst* > *ct* (*bogǫctvę*), *xt* > *ft* (*plǫftiǫć*), *tm* > *km* (*kmica*), *ćt* > *št* (*vrǫštve* ‘lijek’), *gk* > *xk* (*lęxkęk* ‘lak’), *dl* > *gl* (*glętvę* ‘dlijeto’); karakteristične su asimilacije koje uzrokuju nazali: *vn* (> pretpostavljeno *mn*) > *ml* (*mlük* ‘unuk’, *mlüćiči* ‘unuci’, *pręmluk* ‘praunuk’), *bn* > *mn* (*drǫmna*), *vn* > *mn* (*joglamnük* ‘oglavnik’, *slęmnük* ‘voćnjak’, *ręmna* pored *ręvna*), *mł* (> pretpostavljeno *ml*) > *mn* (*zęmna* ‘zemlja’); disimilacija: *mń* (> pretpostavljeno *mł*) > *ml* (prez. 1. mn. *sųmlameę* ‘sumnjamo’),

– ispadanja: *tvr* > *tr* (*třt* ‘tvrđ’, *ćętręk*), *kt* > *t* (*tęri* ‘koji’, *tęra* ‘koja’), *ćj* > *ć* (*dęći* ‘dječji’, *ǫęći* ‘ovćji’, *kǫzi* ‘kozji’, *dn* > *n* (G mn. *tijenǫf* prema *třjedęn* ‘tjedan’, *glǫna* ‘gladna’ prema *glǫdęn*, poput *mǫsna* prema *mǫstęn*, prez. 3. sg. *ǫpanę* ‘padne’), *vl* > *l* (*lǫt* ‘klip’, ali *vlǫknę*), *xl* > *l* (*lǫćę* ‘hlaće’), *pć* > *ć* (*ćęla*), *pt* > *t* (*třć* ‘ptica’); u nekim je riječima ispala i kontinuantna početnih prefiksa *vǫ* i *u-* (*zęti* ‘uzeti’, *zįma* ‘uzima’, *mręti* ‘umrijeti’, *dǫvęclldęvęc* ‘udovac’, *dǫvįcaldęvįca* ‘udovica’, *ćęra* ‘jućer’, *topį sę* ‘utopi se’, *mįti sę* ‘umiti se’); za razliku od toga, u radnome pridjevu m. roda jd. iza slogotvornoga *r* nije došlo do ispadanja završnog *l* (*mřl* ‘umro’, *pǫtrł* ‘potro, razbio’)

IZ MORFOLOGIJE¹⁰

U deklinaciji **imenica** svih osnova vokativ je izjednaćen s nominativom (izuzetak su samo neka ženska imena koja u vokativu čuvaju poseban nastavak), dativ jednine s lokativom jednine. Akuzativ jednine kod imenica muškog roda za živo izjednaćen je s genitivom, a za neživo s nominativom. U množinskim padežima dativu, lokativu i instrumentalu nije došlo do sinkretizma (ujednaćavanja), nego se čuvaju stariji nastavci.

Sklanjanje imenica ženskoga roda a-osnova: jednina N *-a* (*glǫva*, *žęna*, *lopǫta*), G *-ę* (*glǫvę*, *ženę*), DL *-ę* (*dękle*, *įžę*), A (*glǫvu*), V *-al-o* [*-ǫ*] (*žęna*; *Jǫnǫ*, *Zlǫtǫ*), I *-u* (*nogų*, *lǫpatu*, *družįnu*); množina NAV *-ę* (*glǫvę*, *žęnę*), G *-ǫ* (*žęn*, *dękel*, *lopǫt*), D *-am* (*žęnam*), L *-a* (*rǫka*, *gręda*), I *-ami* (*žęnǫmi*, *nǫgami*).

Sklanjanje imenica ženskoga roda i-osnova: jednina NAV *-ǫ* (*kǫst*, *žǫlost*, *křf*), GDL *-i* (G¹¹ *kǫsti*, D *kǫkoši*, L *žǫlosti*, L *křvi*, L *mǫsti*), I *-ju* (*křvjų*, *mǫstįu*), množina NGAV *-i* (NAV *kǫsti*, *přsi*, G *kǫsti*, *přsi*), I *-mi* (*rećmį*, *kostmį*).

¹⁰ Prikazuju se osnovni morfološki podaci. Navode se nastavci za oblike koji su postojali u prikupljenoj građi pa paradigme nisu cjelovite (neki nastavci izostaju).

¹¹ Kad se padeži koji imaju isti nastavak mogu razlikovati naglaskom, uz primjere se navode i padeži u kojima su potvrđeni.

Sklanjanje imenica muškoga roda: jednina NV -ø (*žúl, l̥q̄ket*), G -a (*mòzga, bòsilka, p̃eřca* ‘pijetla’), DL -u (*mòzgu, zòbu*), A (= N za neživo / G za živo), I -em, -om (s neujednačenom distribucijom s obzirom na završni suglasnik osnove) (*stòlem, j̃ežem, d̃ečkem; pr̃ščom, zòbom*), množina (redovito “kratka”) NV -i (*nòsi, l̃asi, žùli, čoṽeki*), G -eřl-eř, -ořl-oř [-ořl-oř, -ořl-oř], -eřl-eř (*j̃eřikof, laktòř; vr̃apcef, t̃eličef*), D -om, -em (*s̃inom, zvonòm, kojñem*), A -eř (*škol̃arcef, jòpejñke*), L -eř (*nořt̃e, zòb̃e*), I -i, -mi (*s̃ini, t̃eliči; zòbm̃i, p̃stm̃i*). Imenica ‘ljudi’ sklanja se: NA (!) *l̃udi*, G *l̃udi*, D *lud̃em*, I *lud̃mi*.

Sklanjanje imenica srednjega roda: jednina NAV -e, -eř (*d̃eře; jòke, d̃ene* ‘dno’), G -a (*jòka, ṽuxa, družiñčeta*), DL -u (*ṽuxu, od̃elu, d̃enu*), I -em (*im̃enem, d̃eřem, gl̃et̃em*), množina NAV -a (*t̃ela, ṽuxa, r̃ebra, pl̃eča, kòla*), G -ø (*ṽux, r̃eber, p̃šem, pl̃eč̃, kol̃en, kòl*), D -om¹² (*gòlubom*), L -eř (*r̃ebre, ṽuxe, pl̃eče, kòle*), I -i (*ṽuxi, r̃ebri, kòli*).

Infinitiv **glagola** ima nastavke -ti i -či (*d̃eti, z̃eti, vl̃esti, d̃čati; zd̃iči*). U govoru se čuva supin. Prema prikupljenoj građi supin je, kao poseban glagolski oblik uz glagole kretanja, potvrđen kod nesvršenih glagola (inf. *sp̃ati* ~ sup. *sp̃at*, inf. *tr̃esti* ~ sup. *tr̃est*, inf. *j̃esti* ~ sup. *j̃est*).

Za 1. lice mn. **prezenta** karakterističan je nastavak -meř (v. o tome i u vokalizmu) (*žiṽemeř, d̃eñemeř, im̃ameř, peč̃emeř*). U 3. l. mn. nastavak -ju iz glagola s tematskim vokalom *a* (*spom̃inaju, dob̃ivaju, ig̃raju*) uglavnom nije analogijom uopćen na ostale glagole (*idu, š̃eču, nòse, l̃ežu, žiṽu, merj̃u, kuñu, seč̃u, dar̃e, grad̃e, ṽře*). Glagol ‘moći’, kod kojega se javlja rotacizam, glasi u 1. l. jd. *mòřem*, a u 3. l. mn. *mòru*. Nastavak -u u 1. l. jednine ima samo glagol *št̃eti* ‘htjeti’: *òču* (odrično: *ñeču*).

Futur se, tipično kajkavski, tvori samo od svršenog prezenta pomoćnog glagola ‘biti’ i glagolskog pridjeva radnog (*j̃a bum d̃òšel*).

Imperativ se u 2. l. jd. tvori nastavcima -i, -j i -ø (*d̃řzi, z̃idi*, pa i *pòjži* ‘pođi, idi’; *d̃ej* ‘daj’, *s̃ejaj, kùpuj; p̃i* ‘pij’), a u 2. l. mn. nastavcima -eře, -iteř (*z̃em̃eře, otid̃eře, s̃ed̃eře si, peč̃eře, ṽřeře; òditeř*). Imperativ glagola ‘gledati’ i ‘jesti’ glasi: jd. *gl̃eč̃* ili *gl̃ej, j̃eč̃*, mn. 2. l. *gl̃eč̃e, j̃eč̃e*.

U govoru se čuva oblik **glagolskog priloga sadašnjeg** s nastavkom -č̃: *govor̃eč̃, d̃ž̃eč̃, id̃uč̃, nòseč̃*. Glagolski prilog prošli nije sačuvan.

Lične su **zamjenice**: *j̃a, tí, òn, òna*¹³, *m̃i, ṽi, òni, òne, òna*. Instrumental zamjenice *j̃a* glasi *zd̃em̃nu* ‘sa mnom’. Uпитno-odnosna zamjenica za živo jest *št̃e* i *št̃ò* ‘tko’, za neživo *k̃aj/k̃aj* i *k̃e* ‘što’ (u G *č̃eřga* i *č̃eřsa*). Zamjenica ‘koji’ je *t̃eri*, zamjenica ‘čiji’ je *či*. Među ostalima, posvojne zamjenice su *m̃oj, ñeřof, ñejnin*

¹² Za pretpostavljeni nastavak -em u D mn. u građi nije bilo potvrde.

¹³ Za ličnu zamjenicu srednjega roda u 3. l. jd. u građi nije bilo podatka.

‘njezin’, *njȳof* ‘njihov’, pokazne *tĕ* ‘taj’, *tĕ*, *tĕ* ‘to’, *ovĕkof*. Zamjenice ‘sav’, ‘sva’, ‘sve’ glase *sĕ*, *sĕ*, *sĕ*.

Glavni **brojevi** su *jĕden*, *dvĕ*, *tri*, *ĉĕtiri*, *pĕt*, *šĕst*, *sĕdem*, *ośem*, *dĕvĕt*, *dĕśet*, *stĕ*, *xĕladu*...

Neki od **priloga** glase *dĕ* ‘gdje’, *prĕdĕ* ‘prije’, *pĕlĕk* ‘pokraj’, *tĕliko* ‘toliko’, *zosĕm* ‘sasvim’, *dĕneś*, *zĕtra*, *ĉĕra* ‘jučer’, *mĕm* ‘odmah’, *sĕnoĉi* i *se noĉi* ‘noćas’, *snĕĉka* i *ĉĕra noĉ* ‘sinoć’.

Govor Posavskih Brega u okolici Ivanić-Grada pripada Ivšićevoj turopoljsko-posavskoj grupi govora kajkavskoga narječja.

U vokalizmu ga karakterizira izjednačenost refleksa starohrvatskih vokala *jata* i *šva* (u zatvorenome *e*, dugom i kratkom), a izjednačeni su i polazni stražnji nazal *q* i slogotvorno *l*, ali s dvostrukim refleksom: češćim – *u* i mnogo rjeđe zastupljenim – *o*.

U prozodiji riječ je o troakcenatskom govoru s ukinutim prednaglasnim dužinama. U osnovnim ga crtama obilježava tzv. osnovna kajkavska akcentuacija, u kojoj je u tom govoru u pogledu razvoja metatonijskog cirkumfleksa došlo do promjena, zbog čega se svrstava u Ivšićevu treću, mlađu ili revolucionarnu skupinu kajkavskih govora – turopoljsko-posavsku (koju karakterizira akcenatski tip *pĕsekel* – *posĕkli*). Jedan je od njezinih predstavnika na lijevoj obali Save, tamo gdje se ta skupina proteže u vrlo uskom pojasu duž rijeke, a njezina je glavina na desnoj obali Save. Već govor samoga Ivanić-Grada pripada drugoj, križevačko-podravskoj Ivšićevoj skupini. I na karti M. Lončarića, temeljenoj u osnovi na Ivšiću, područje Posavskih Brega predstavlja sam rub njegovu turopoljskog dijalekta, a područje Ivanić Grada gornjolonjskoga. Prostor je to, dakle, na kojem se u dijalektološkim klasifikacijama dodiruju cjeline s različitim temeljnim jezičnim crtama. Ta činjenica obješanja i supostojanje određenih dvostrukosti u breškome govoru.

U konsonantizmu riječ je o govoru u kojem je praslavensko **dj* dalo srednju zvučnu afrikatu *ǰ*, a praslavenski **tj* i **č* izjednačili su se u srednjemu bezvučnome *ĉ*, u kojem u sustavu postoji velar *x* (ali u distribuciji ipak s određenim promjenama u odnosu na polazno *x*), u kojem izostaje sonant *l* (jer se depalatalizirao u *l*). Govor je to sa specifičnim razvojem polaznoga *ń* i *naj*, s redovito zastupljenim protetskim glasovima – *v* (ispred početnoga *u*) i *j* (ispred početnoga korijenskoga *o*) – i s karakteritičnim promjenama u suglasničkim skupovima.

I u području morfologije govor nosi tipične kajkavske crte, koje dijeli s mnogim drugim kajkavskim govorima, kao što su čuvanje starijih nastavaka u množinskim padežima (izostanak sinkretizma u DLI mn.), nastavak –*e* u DL jd.

ženskoga roda a-osnova, prezentski nastavak *-mę* u 1. l. mn., futur tvoren od svršenog prezenta pomoćnog glagola ‘biti’ (*bum, buš, bu...*), imperativni nastavak *-ęęę* u 2. licu mn. – i mnoge druge, među kojima, dakako, i zamjenica *kãj/kâj* odnosno *kę* ‘što’.

Govor Posavskih Brega samo je jedan od predstavnika govora ivanićgradske okolice. Kako je riječ o slabo istraženom, a jezično složenom kraju, u njemu bi valjalo provesti i temeljitija dijalektološka istraživanja.

Literatura:

- Alemko Gluhak – 1993: *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
Stjepan Ivšić – 1936: Jezik Hrvata kajkavaca, *Ljetopis JAZU*, sv. 48, Zagreb, str. 47–88.
Mijo Lončarić – 1996: *Kajkavsko narječje*, Zagreb.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1882, dio I
Petar Skok – 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjige I–IV, Zagreb.
Antun Šojat – Ivanić-Grad (Posavski Bregi), Upitnik za srpskohrvatski dijalektološki atlas (rukopis, čuva se u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu)
Stjepan Pavičić, Moslavina i okolina, *Zbornik Moslavine* 1 (1968), 7–169

THE TONGUE SPOKEN AT POSAVSKI BREGI (SETTLEMENT LOCATED NEAR IVANIĆ-GRAD)

By Anita Celinić, Zagreb

Summary

According to Ivšić, the tongue spoken at Posavski Bregi (the Moslavina region settlement situated approximately four kilometers southwest from Ivanić-Grad) falls into the Kajkavian dialect **turopoljsko-posavska** group. It has a bordering position in the group according to Ivšić because the town of Ivanić-Grad belongs to the next, **križevačko-podravska** group. As the subject matter is, therefore, about the area where entire language bodies having different fundamental language characteristics are in contact as to their dialectological classifications, this also explains the co-existence of certain dual qualities in this Posavski Bregi tongue.

In the vocalism it is characterized by the equated old Croatian vocals **jat** and **šva** reflex (in the closed **ǣ**), and there is also equation between the starting nasal **ǫ** and the syllable-forming **ǫ**, but with a double reflex: more often in – **u** and far less often present – **ǫ**.

In the prosody it is about the triple-accent dialect with abrogated pre-accent duration. It is characteristic for its basic Kajkavian accentuation where metatata (accent position transfer) has been carried out of the metatonia circumflex (accent type: **pòsekeli** – **posèkli**). In respect to consonantism, the word is about the dialect with the central affricates **č** and **ž**, where the velar **x** is found in its system, in which the sonant **ʎ** is missing (because it has been depalatalized into **ʎ**).

It is a tongue with a specific development of the initial **ń** and **nǎj** and with regularly represented prosthetic sounds **v** and **j**. It also has typical Kajkavian characteristics in the morphology area.

The town of Ivanić-Grad's area is part of Moslavina; and in the administrative sense today it belongs to the Zagrebčka County's south east part.

Key words: the Kajkavian dialect, **turopoljsko-posavski** tongues, Posavski Bregi, Ivanić-Grad, Moslavina